

ZENON MATUSZEWSKI POMNIK POWSTAŃCÓW WIELKOPOLSKICH W ZBĄSZYNIU z 1924 R.

Synowi Piotrowi

Niemal bezpośrednio po zakończeniu Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 spontanicznie powstawały nagrobki, tablice i pomniki upamiętniające tak poległych powstańców, jak i to niezwykle wydarzenie historyczne. W okresie dwudziestolecia międzywojennego na obszarze Wielkopolski istniało przeszło 60 pomników i tablic nagrobnych, 25 tablic pamiątkowych i 40 pomników. Większość z tych obiektów nie dotrwała do czasów nam współczesnych, bowiem okupanci niemieccy w czasie drugiej wojny światowej je zniszczyli.

Inicjatorami upamiętnienia powstańców były rodziny poległych, organizacje kombatanckie i stowarzyszenia powstańcze.

W Zbąszyniu na przełomie 1923/24 staraniem miejscowego Towarzystwa Powstańców i Wojaków „Kościuszko” i władz miejskich powołano Społeczny Komitet Budowy Pomnika. 13 kwietnia 1924 roku odbyło się uroczyste poświęcenie „kamienia węgielnego” i wmurowanie aktu erekcyjnego. Oto jego autentyczne brzmienie (*Jan Janowski, Testament Powstańczy* w: „Zbąszynianin” nr 1(12), styczeń 1996, s.13):

„Działo się w mieście Zbąszyniu na Placu Wolności dnia trzynastego kwietnia Roku Pańskiego tysiąc dziewięćset dwudziestego czwartego, w niedzielę palmową a piątą Wielkiego Postu, w szóstym roku po Odrodzeniu Polski do Zbąszynia, krótko przed wprowadzeniem złotego polskiego, za pontyfikatu Papieża Piusa XI, ówczesnego nuncjusza papieskiego w Polsce, za prezydentury Rzeczypospolitej Polski Stanisława Wojciechowskiego, kiedy był arcybiskupem gnieźnieńsko – poznańskim Jego Eminencja Ks. Kardynał – Prymas Dr Edmund Dalbor, wojewodą poznańskim hrabia Adolf Bniński, dowódcą Okręgu Korpusnego Nr VII Poznań generał Kazimierz Rozszurski, starostą powiatu nowotomyskiego Jan Czochoń, proboszczem parafji zbąszyńskiej Ks. Wojciech Bajer, burmistrzem miasta Zbąszynia

Franciszek Tomaszewski, komendantem garnizonu zbąszyńskiego rotmistrz Anders, prezesem Towarzystwa Powstańców i Wojaków im. Kościuszki Stefan Frąckowiak junior.

Przeszło sto pięćdziesiąt lat jęczał Naród Polski w niewoli tyranów. Każde niemal pokolenie podjęło walkę o wolność i odważyło się wstrząsnąć narzuconemu mu jarzmem, wstrząsnąć tak potężnie, że echa po stu pięćdziesięciu latach grają w duszach Jej synów nieprzebrzmiałą pobudką. To też obecne pokolenie idąc śladem pradziadów – wiedząc, że w pogardzie śmierci jedyna jest nadzieja polepszenia losu naszego i przeszłych pokoleń, poszło, gdy zabrzmiał Ojców Złoty Róg. Poszedł starzec schylający się ku końcowi swego życia, opuszczają mąż swą żonę, ojciec swe dzieci, młodzieniec ławę szkolną i idą wszyscy by walczyć za wolność – ku chwale swej Ojczyzny. Jak prawie w każdym zakątku ziemi polskiej powstanie toczyło się, tak i naszym mieście Zbąszyniu i jej okolicy odżył duch polski i wywiązała się walka o polską ziemię, o wolność i prawo.

Działo się to w Roku Pańskim tysiąc dziewięćset osiemnastem i dziewiętnastem. Setki naszych braci z pod Opalenicy, Buku, Grodziska, Lwówka, Poznania, Kórnicka, Obornik, Jarocina i wszelkich innych okolic spieszyli nam na pomoc, by Zbąszyń wyrzucić z rąk odwiecznego wroga.

Pierwszą walkę z Niemcami stoczyli nasi Bohaterzy na dworcu zbąszyńskim w dniu piątego stycznia Roku Pańskiego tysiąc dziewięćset dziewiętnastego. Będąc niedostatecznie zaopatrzeni w broń musieli się cofnąć. Dnia dziewiątego stycznia Roku Pańskiego tysiąc dziewięćset dziewiętnastego zaatakowali Niemcy, zbierając wszelkie swoje siły, garstkę naszych dzielnych Powstańców a przyszło do bitwy pod budką 46a leżącej przy poznańskim torze kolejowym, o 1 km na wschód od wsi Nowy Dwór. Atak został odparty przy czym Niemcy ponieśli klęskę.

Dnia jedenastego stycznia Roku Pańskiego tysiąc dziewięćset dziewiętnastego powstańcy zaatakowali Zbąszyń ze strony południowej lecz wskutek przewagi sił niemieckich musieli się cofnąć. Dzielnie broniły się kompanie powstańców na odcinkach Nowy Dwór, Łomnica, Strzyżewo, Nowa Wieś i Nowe Kramsko, wśród których można wyróżnić kompanię bukovską i opalenicką. Mimo waleczności i dzielności Powstańców, wobec strategicznego położenia Zbąszynia, dopiero dnia siedemnastego stycznia Roku Pańskiego tysiąc dziewięćset dwudziestego wkracza Wojsko Wielkopolskie, stojące pod dowództwem generała broni Józefa Dowbór – Muśnickiego do miasta Zbąszynia.

Lecz nie wszyscy, którzy walczyli o sprawę Polski, zobaczyli plony swej pracy i swego poświęcenia. Liczni Powstańcy przelali swą krew i pozostawili swe życie na krwii zroszonych polach Zbąszynia, dając swem poległym ciałem nam i przyszłym pokoleniom szczybel ów sławy naszego grodu, dali nam imię Obywateli – Polaków.

My, pozostali, zrzeszeni w Towarzystwie Powstańców i Wojaków im. Kościuszki w Zbąszyniu powzięliśmy myśl i inicjatywę do urzeczywistnienia, której przyczynił się w znacznej mierze Jan Czajka w Zbąszyniu, z współludzią tego obywatelstwa polskiego, okazać wdzięczność i uczcić pamięć poległych Bohaterów postawieniem pomnika, a który zarazem ma być realną pamiątką przyszłym pokoleniom o tych, którzy krwią swą przypieczętowali przynależność miasta naszego do Matki – Ojczyzny, naszej Polski, a którego fundament zasłużonem zostaje poświęceniem ka-

mienia węgielnego w dniu dzisiejszem.

Dokument powyższy uwierzytelniają:

/-/ Józef Czochron, starosta powiatu nowotomyskiego, /-/ Franciszek Tomaszewski, burmistrz Zbąszynia, /-/ Niezieliński, /-/ Czesław Brychcy, /-/ Wiktor Bajer, /-/ Szczepan Frąckowiak, /-/ Hieronim Marciniak, /-/ Miller, /- / Wrzesiński, ppor – powstaniec 1863 r., /-/ Ks. Bajer, /-/ Zwaka, /-/ Żelazek, /-/ Helena z Ciszewskich Czajkova, /-/ Maksymilian Kobierzycki, /-/ Aleksander Wierzejewski, /-/ Benysek, /-/ inż. Szkierz, /-/ Władysław Lutomski, /-/ Stefan Frąckowiak jun. Prezes Towarzystwa Powstańców i Wojaków im. Kościuszki w Zbąszyniu, /-/ Jan Przybylski – sekretarz, /-/ Jan Kluj – skarbnik, /-/ Kazimierz Hoffmann – komendant, /-/ Stanisław Górecki, /-/ Andrzej Szymański, /-/ Wacław Haennel – protokolant, /-/ Wawrzyniec Worocz, /-/ Bronisław Muńko, /-/ Antoni Walkowiak, /-/ Andrzej Chudziński, /-/ Franciszek Taberski, /-/ Hermanowicz, /-/ Jan Rzepa, /-/ Gawel. /-/ Łukasz Szefer, /-/ Jan Czajka, /-/ Stanisław Jopek. Zbąszyń 12.04.24 r.”

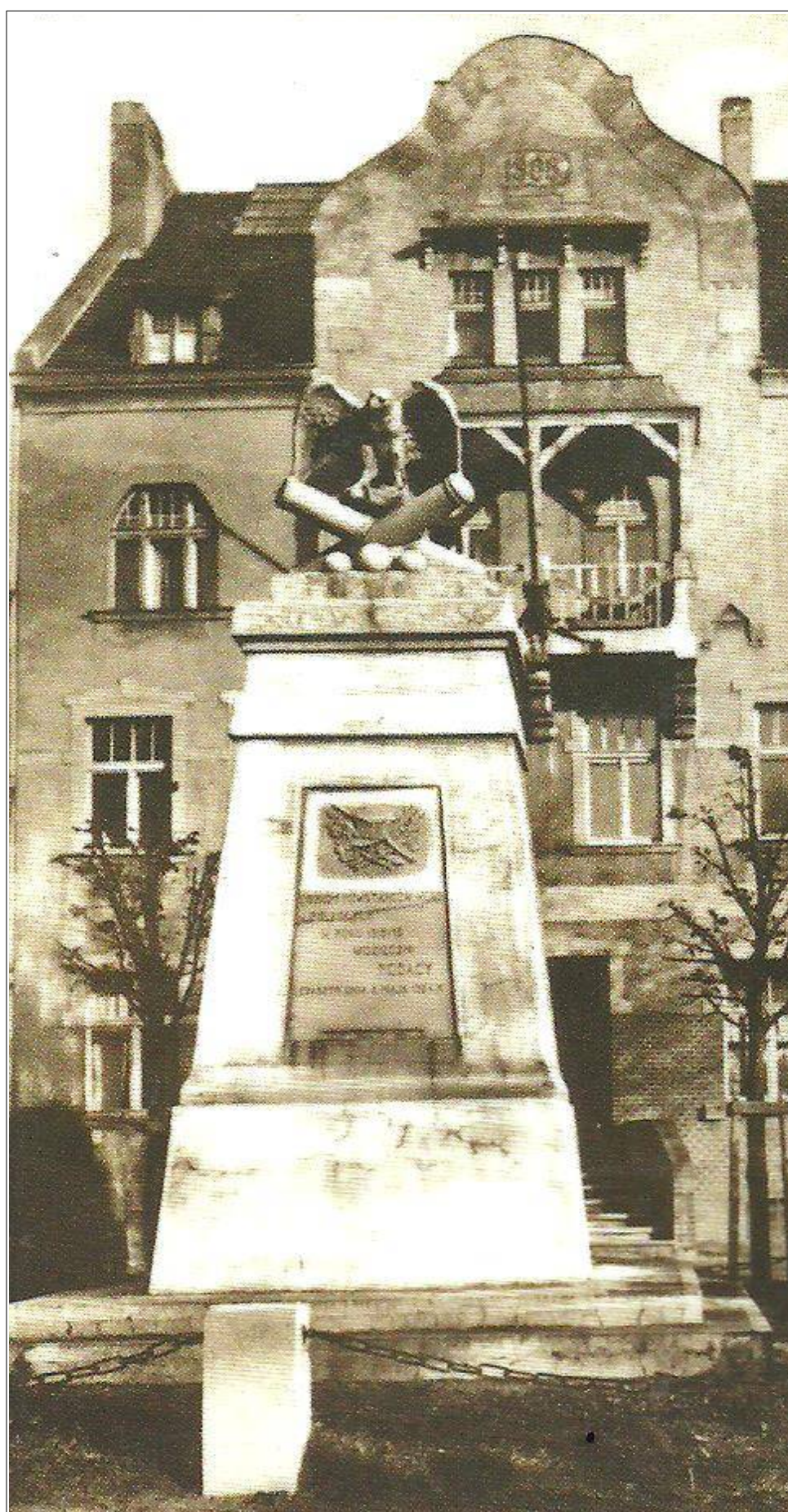
Uroczyste odsłonięcie i poświęcenie zbąszyńskiego pomnika miało miejsce w niedzielę 1 czerwca 1924 roku. Pomnik ten, który ustawiony był na Placu Wolności, został zniszczony przez hitlerowców na początku 1940 roku. W jego miejscu wznosi się dziś pomnik ku czci powstańców wielkopolskich, bojowników o wolność i demokrację oraz ofiar hitleryzmu. Zaprojektowany przez J.Sobocińskiego, ufundowany przez „społeczeństwo ziemi zbąskiej” odsłonięty został 17 stycznia 1969 r.

Obecny pomnik Powstańców Wlkp. w Zbąszyniu.

Wygląd pomnika z 1924 roku znamy z zachowanych zdjęć.

ZBASZYŃ. Pomnik Powstańców i Szkoła.

Wdzięczności Powstańców Wlkp. poległych w r. 1918/19

Wdzięczni Rodacy.

Monnik wzniesiony przez Tow. Powst. i Wojaków w Zbawieniu.

Pomnik w kształcie pylonu w formie prostopadłościennego cokołu i ściętego ostrosłupa o podstawie prostokątnej zwieńczony był dwoma skrzyżowanymi lufami armatnimi wspartym na trzech kulach, ponad którymi górował orzeł z rozpostartymi skrzydłami stojący w uwitym na nich gnieździe.

Kompozycji dopełniała tablica z napisem: *„Cieniom Powstańców Wielkopolskich poległym w roku 1918/1919 wdzięczni rodacy”*, nad którą umieszczono małą płaskorzeźbę przedstawiającą powstańczą rogatywkę ułożoną na szabli i karabinie w otoczeniu dębowych i laurowych gałązek.

Nie wiemy niestety kto był autorem projektu zbąszyńskiego pomnika oraz kto był jego wykonawcą. Najczęściej autorami byli wykształceni w tym kierunku artyści plastycy, a wykonawcami w większości miejscowi kamieniarze i kowale.

Pośród pomników powstałych w tym czasie uwagę zwracają dwa: w Opalenicy i na cmentarzu górczyńskim w Poznaniu

Pomnik Powstańców Wielkopolskich w Opalenicy z 1922 r.

Uroczystość odsłonięcia pomnika w Opalenicy, dzięki aktywnej działalności Towarzystwa Uczestników Powstania Wielkopolskiego, miała miejsce 14 maja 1922 r. Jak relacjonowała lokalna prasa: „...**stanął na placu szkolnym skromny, lecz skromnością swoją imponujący pomnik z piaskowca na cześć poległych pod Zbąszyniem bohaterów. Nazwiska ich, w liczbie 29, wyryto na pamiątkę pokoleniom na płycie, którą rozpostartymi skrzydłami osłania orzeł biały**”.

Pomnik ten, zwany pomnikiem wolności, był dumą mieszkańców Opalenicy, bo jak pisał autor relacji z uroczystości odsłonięcia: „...**na cześć powstańców Wielkopolskich powstaną jeszcze pomniki wspanialsze, tej jednak zasługi nikt Opalenicy wydrzeć nie zdoła, że zdobyła się na pierwszy widoczny znak wdzięczności dla bohaterów z r. 1918...**”. Pomnik ten został zniszczony w 1939 r. przez okupantów niemieckich.

Jedną z najciekawszych realizacji poświęconą poległym powstańcom był pomnik nagrobny odsłonięty i poświęcony w sierpniu 1924 roku na cmentarzu górczyńskim w Poznaniu

Pomnik Powstańców Wielkopolskich w Poznaniu na cmentarzu górczyńskim.

Ten znany z fotografii pomnik, zniszczony przez hitlerowców w 1940 r., był autorstwa prof. Stanisława Jagmina uznanego rzeźbiarza, kierownika Wydziału Rzeźby i Ceramiki w Szkole Sztuk Zdobniczych w Poznaniu.

Kształt monumentu nawiązywał do formy staroegipskiej mastaby, a jego centralnym elementem była płaskorzeźba przedstawiająca kobietę pochylającą się nad umierającym powstańcem. Za tą „powstańczą Pietą” znajdowała się półkolista rozeta, wkomponowana w prostopadłościenną wnękę. Na frontowej ścianie umieszczony został napis dedykacyjny:

**„Cieniom poległych Bohaterów
w wielkopolskim powstaniu grudniowym 1918 -1919
Pozostali towarzysze broni i rodacy.**

Zwieńczeniem pomnika były skrzyżowane lufy armatnie oraz rozłożone symetrycznie kule, a nad nimi górował z orzeł z rozpostartymi skrzydłami.

Pomnik Powstańców Wielkopolskich w Poznaniu na cmentarzu górczyńskim.

Zwieńczenie tego pomnika jest bardzo podobne do pomnika zbąszyńskiego. Ponadto napis dedykacyjny na pomniku poznańskim rozpoczynający się od słów „**Cieniom poległych bohaterów[...]**” jest w swojej formie i znaczeniu zupełnie podobny do napisu na pomniku zbąszyńskim: „**Cieniom Powstańców Wielkopolskich[...]**”. Zarówno pomnik poznański jak i zbąszyński poświęcone i odsłonięte zostały w tym samym roku (zbąszyński dwa miesiące wcześniej – 1 czerwca 1924), a inicjatorami powstania tych pomników były miejscowe Towarzystwa Powstańców i Wojaków.

Podjęte próby wyjaśnienia, czy pomnik w Zbąszyniu mógłby być również autorstwa prof. Stanisława Jagmina, jak dotąd, nie dały pozytywnych rezultatów.

Na ziemi wielkopolskiej pośród pomników upamiętniających powstanie, jest kilka, dla których podstawowym elementem kompozycyjnym jest orzeł z rozpostartymi skrzydłami. Nigdzie jednak nie ma nie ma podobnych do tych, które powstały w latach 1922 -1924 w Opalenicy, Zbąszyniu i Poznaniu.

Kamionna pow. Międzychód

Mochy pow. Wolsztyn

Gębice pow. Mogilno

Słomowo gm. Rogoźno

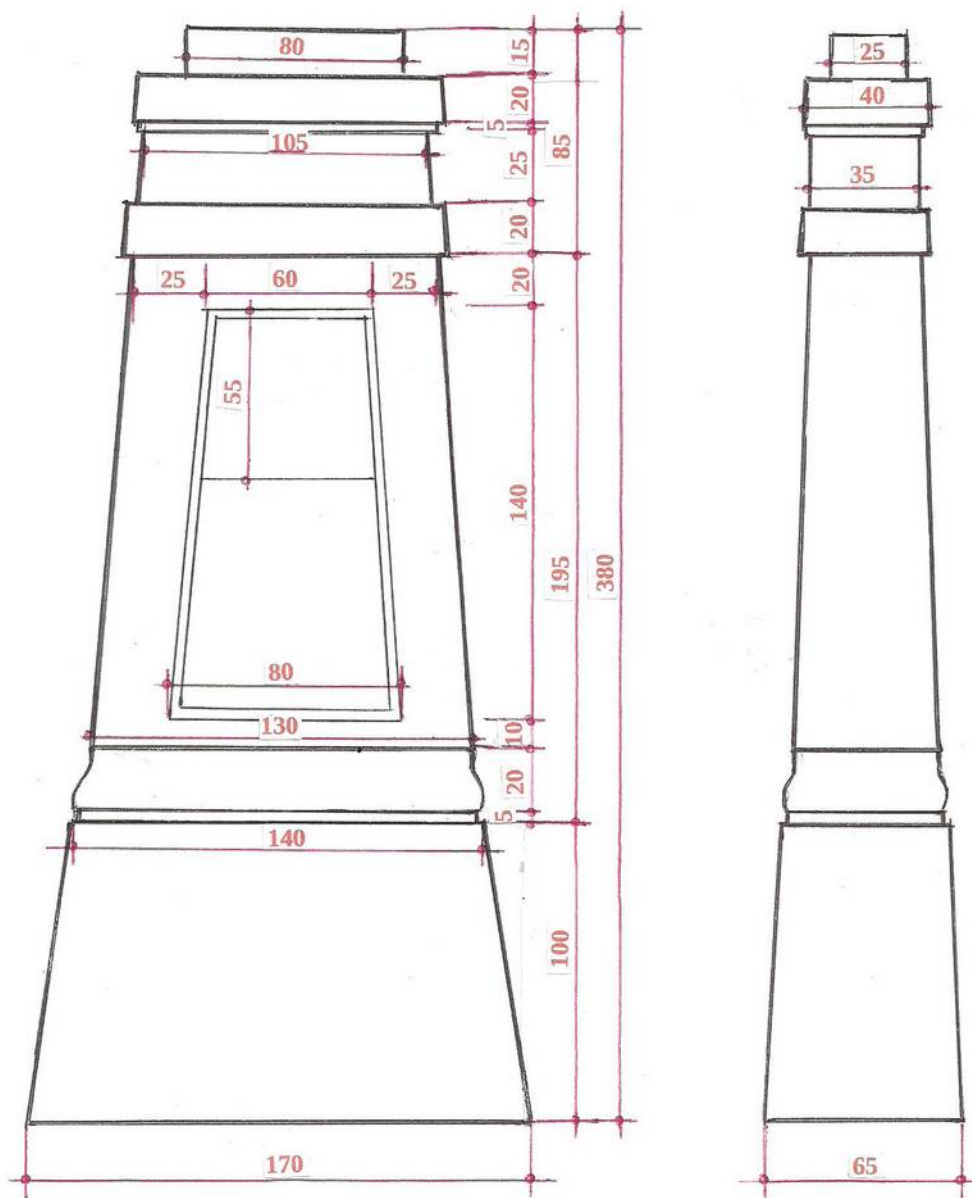

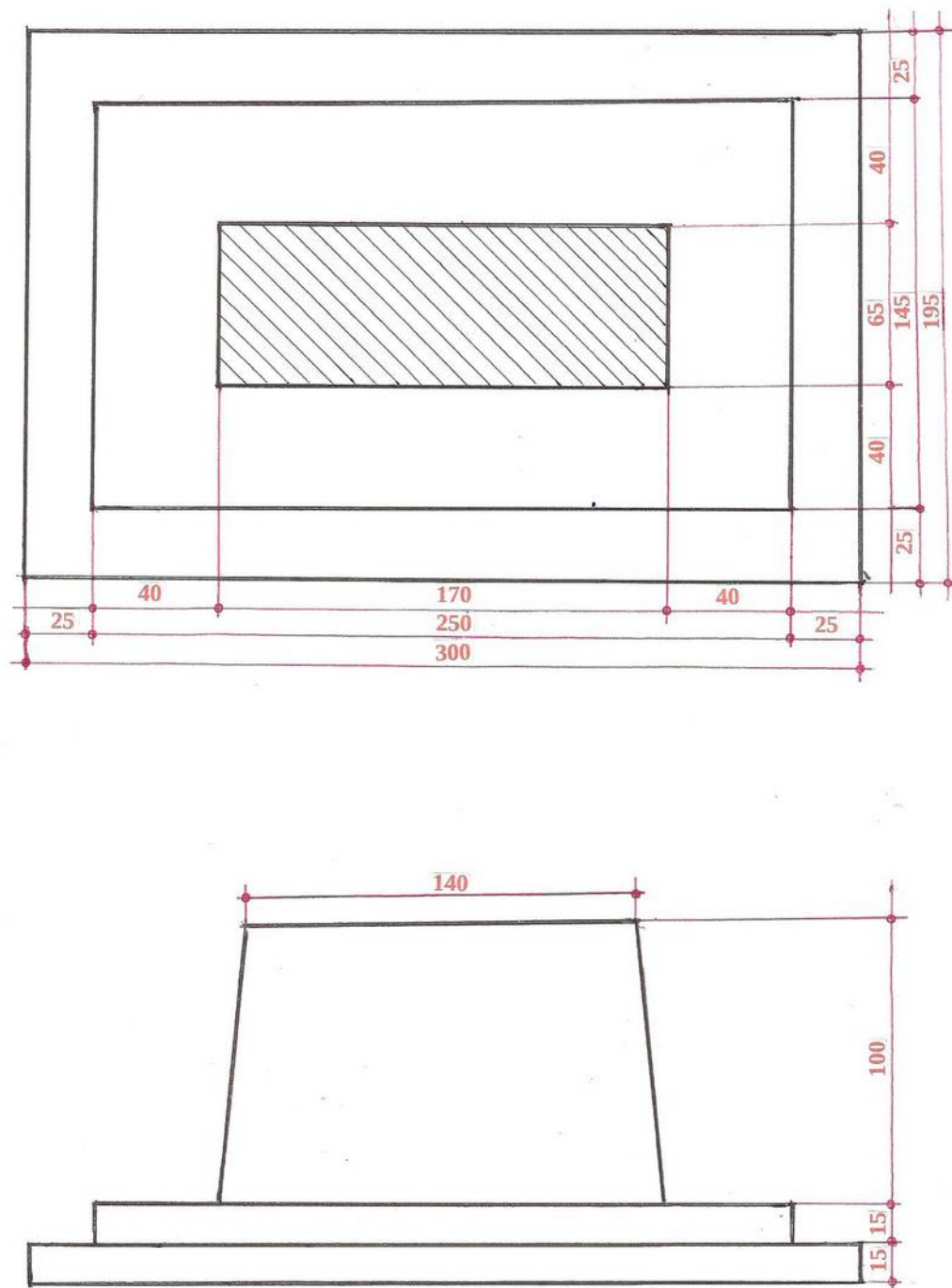
Pięchkowo gm. Krzykosy

Poniżej przedstawione są (na podstawie istniejących fotografii) rysunki z wymiarami pomnika, jak też jego poszczególne części, które stanowić mogą bazę do ewentualnego jego odtworzenia i odbudowy.

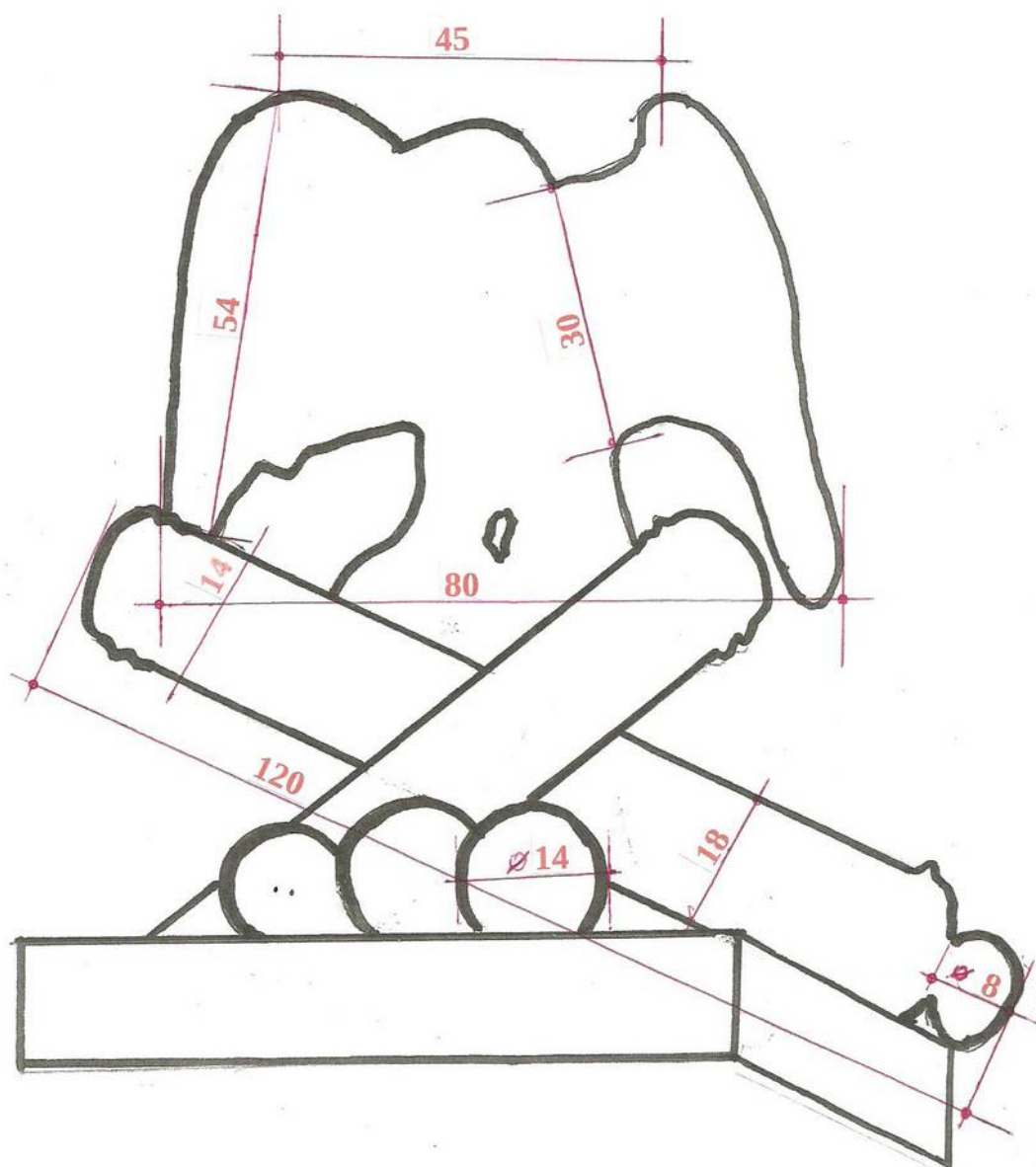
MODEL
POMNIKA POWSTAŃCÓW WIELKOPOLSKICH
W ZBĄSZYNIU
z 1924 r.

/wymiary podane w cm/

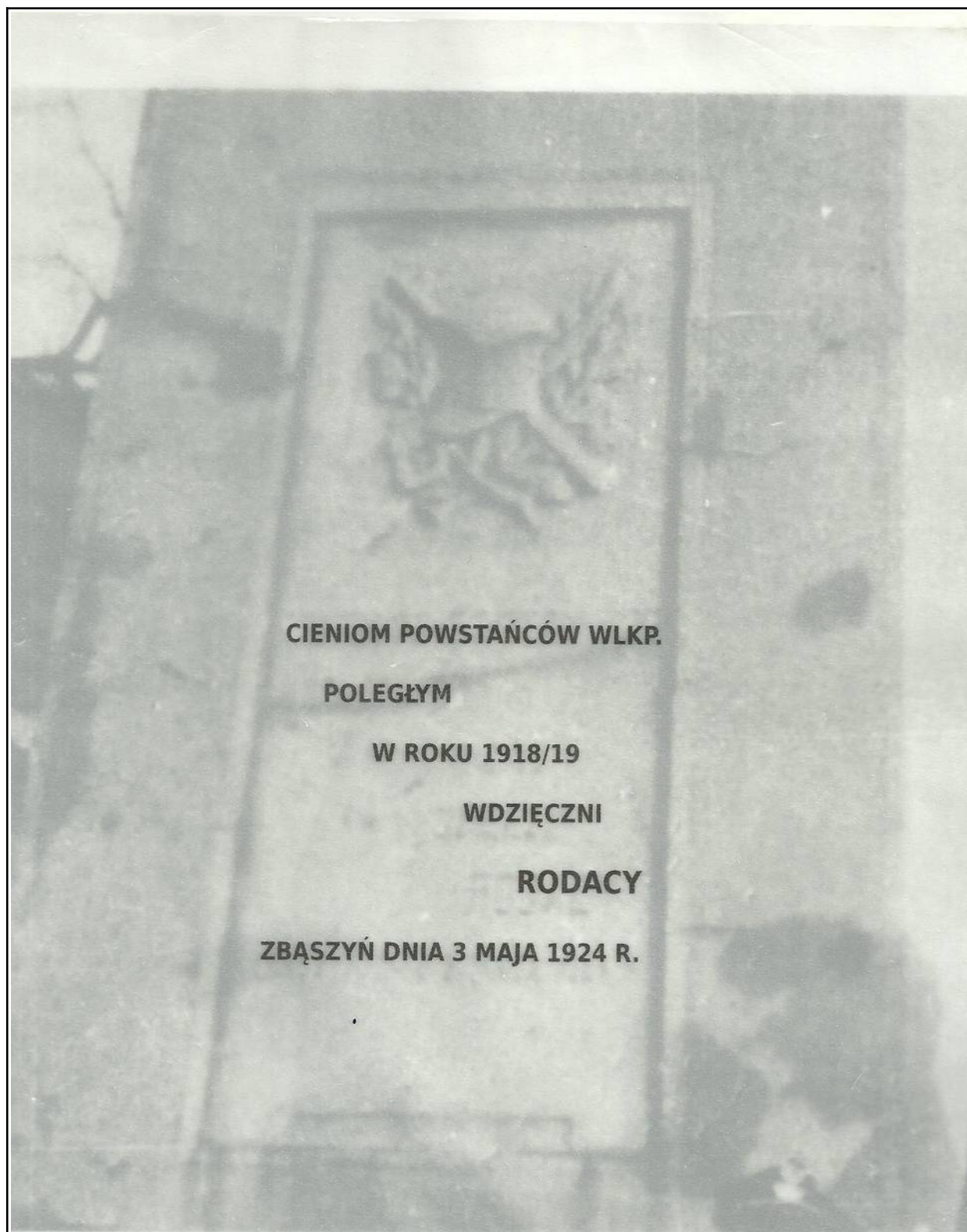

PODEST POMNIKA
/wymiary podane w cm/

ZWIEŃCZENIE POMNIKA

/przybliżone wymiary podane w cm/

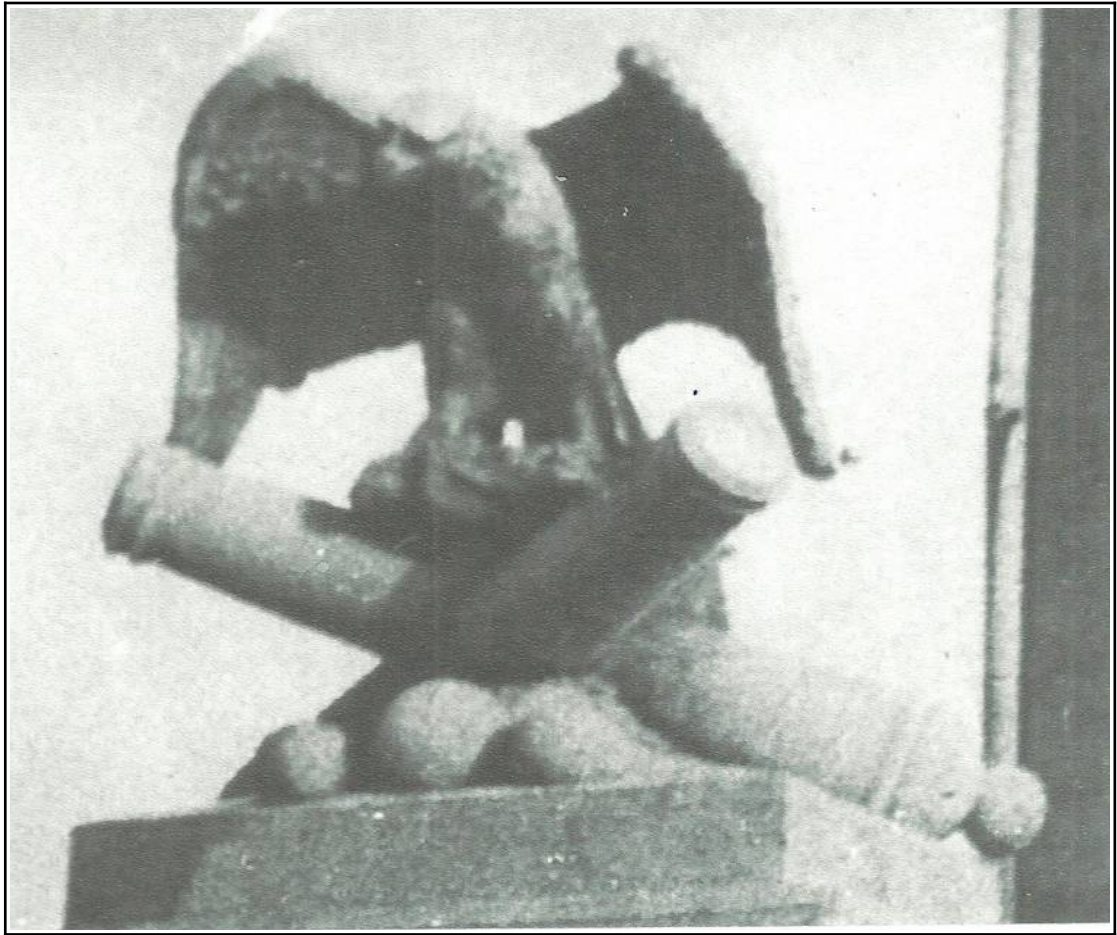

**CIENIOM POWSTAŃCÓW WLKP.
POLEGŁYM
W ROKU 1918/19
WDZIĘCZNI
RODACY
ZBĄSZYŃ DNIA 3 MAJA 1924 R.**

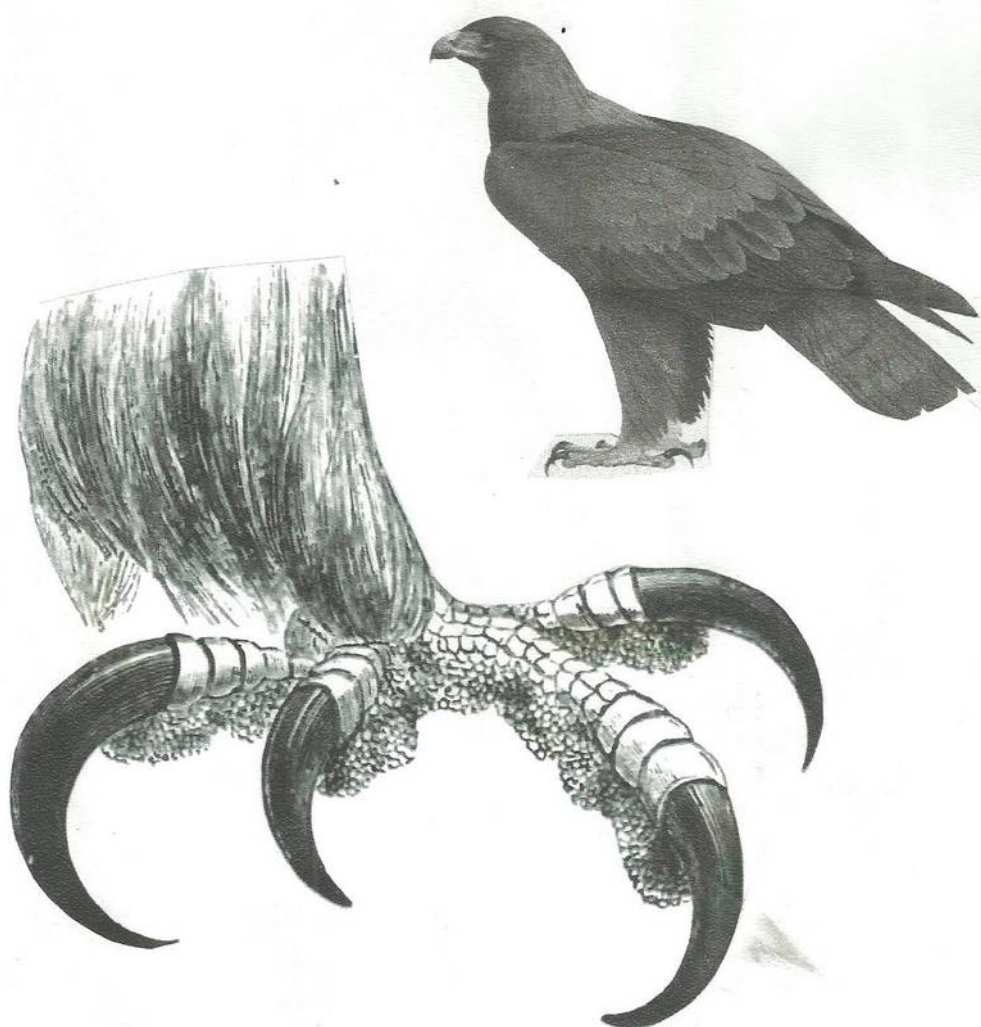
Rozmieszczenie napisu na tablicy pomnika

Plaskorzeźba na tablicy nad napisem

Rzeźba zwieńczająca pomnik

Orzeł – motywy do jego odtworzenia

Zbąszyń wrzesień 2016 r., uzupełnienie marzec 2018 r